

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки.
Зміст міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.3. Структура міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.4. Рух міжнародної економіки: форми, напрями, чинники.
Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.5. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки.

1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки

Сучасний світ — це різноманітне, суперечливе та цілісне людське суспільство, ноосфера земної кулі.

Характерними **ознаками** сучасного світу є різноманітність та суперечливість його складових частин, з одного боку, і зростаюча єдність, взаємозалежність цих складових — з другого (рис. 1.1).

Різноманітність сучасного світу виражається у багатоманітності народів, незалежних держав, регіонів, об'єднань країн і громадян, що розрізняються за національними, географічними, політичними, ідеологічними, соціальними, економічними та іншими ознаками. Зростаюча різноманітність світу визначається тенденцією до диференціації форм, видів та проявів суспільного життя. Одна з важливих рис різноманітності світу — це виникнення нових незалежних держав і національних економік.

Наступна риса, яка характеризує сучасний світ — **суперечливість**. Вона визначається не тільки існуванням і взаємодією двох «полюсних» ознак (різноманітність і цілісність) та протилежних тенденцій

(диференціації, з одного боку, інтеграції та глобалізації — з другого), але й системою протиріч. Протиріччя виникають між державами, між угрупованнями держав, між національними економіками, між національною та міжнародною економікою, в міжнародних економічних відносинах та між сферами сучасного світу. Специфічним проявом цих протиріч в умовах домінування в міжнародній економіці розвинутих країн і особливо за обставин монополярності сучасного світу стало таке специфічне явище, як міжнародний тероризм.

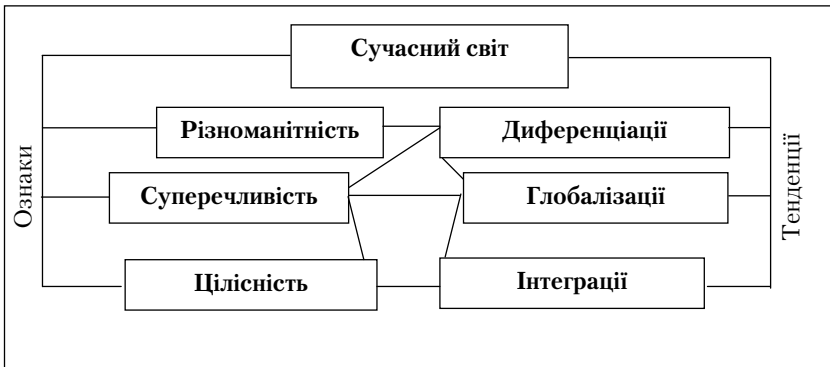

Рис. 1.1. Стійкі зв'язки між ознаками та тенденціями сучасного світу

Інша характерна риса сучасного світу — **цілісність**, яка проявляється у взаємозалежності та єдності різноманітних складових, рис та ознак сучасного світу. Ця цілісність обумовлена тенденцією *інтеграції* форм і видів суспільного життя. Вона проявляється у взаємопроникненні національних економік; розмиванні меж між різними соціальними прошарками населення; зближенні рівнів політичної культури; функціонуванні зростаючої кількості міждержавних та міжнародних економічних, політичних, соціальних та інших утворень.

Для сучасного цілісного світу характерною є тенденція *глобалізації* ноосферних процесів, яка виражається у коеволюції суспільства та природи; екологічних імперативах і межах соціально-економічного розвитку людства; нагромадженні глобальних проблем до рівня усвідомлення неможливості їх вирішення без спільних узгоджених

зусиль всього людства; становленні глобальної економіки та глобальної політики.

Якщо різноманітність світу породжує безліч інтересів, на основі яких і розгортаються суперечності, то взаємозв'язок його складових частин призводить до появи загального інтересу, який слугує єдністю, що зростає, та пошуку шляхів подолання суперечностей сучасного світу. У свою чергу, розв'язання одних суперечностей зі зміцненням цілісності сучасного світу веде до появи нових і т.д.

Особливостями розвитку сучасного світу є кардинальні соціально-економічні зміни, прискорений розвиток продуктивних сил суспільства та зростаюча взаємозалежність держав світового співтовариства. Суспільний прогрес потребує налагодження конструктивної, творчої взаємодії держав і народів у масштабах усєї планети і створює для цього необхідні передумови. Забезпечення миру і соціального прогресу, як загальнолюдського інтересу, стає домінантою сучасної епохи.

Отже **сучасний світ є глобальною системою**, що складається з економічної, політичної, соціальної та духовної сфер, які підпорядковуються певним внутрішнім і зовнішнім закономірностям та впливають на зміст *міжнародної економіки* (рис. 1.2.).

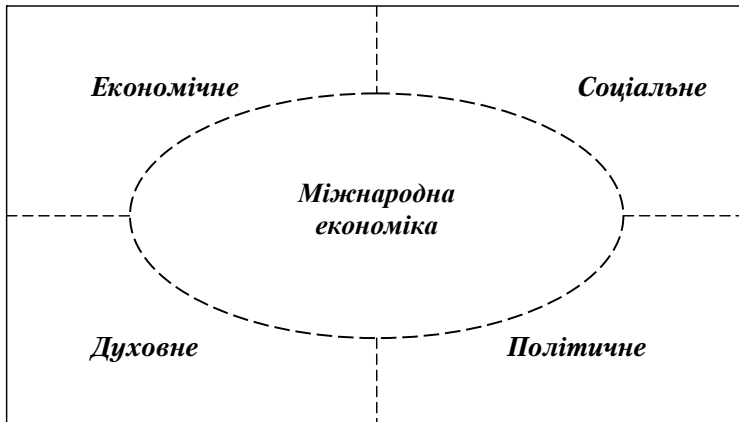

Рис. 1.2. Середовище міжнародної економіки

Економічне середовище міжнародної економіки об'єднує мега-, макро-, мезо- та мікрорівні. Міжнародні економічні відносини пов'язують їх у цілісну та суперечливу систему.

Мегарівень є адекватним міжнародній економіці як складній системі.

Макрорівень представлений відкритими економіками розвинутих країн; країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. На відміну від закритої економіки, агенти *відкритої економіки* приймають участь у міжнародному обміні товарами та послугами, переміщенні грошей, капіталів та робочої сили між країнами. У відкритій економіці, крім внутрішніх, існують взаємопов'язані зовнішні потоки (рис.1.3.).

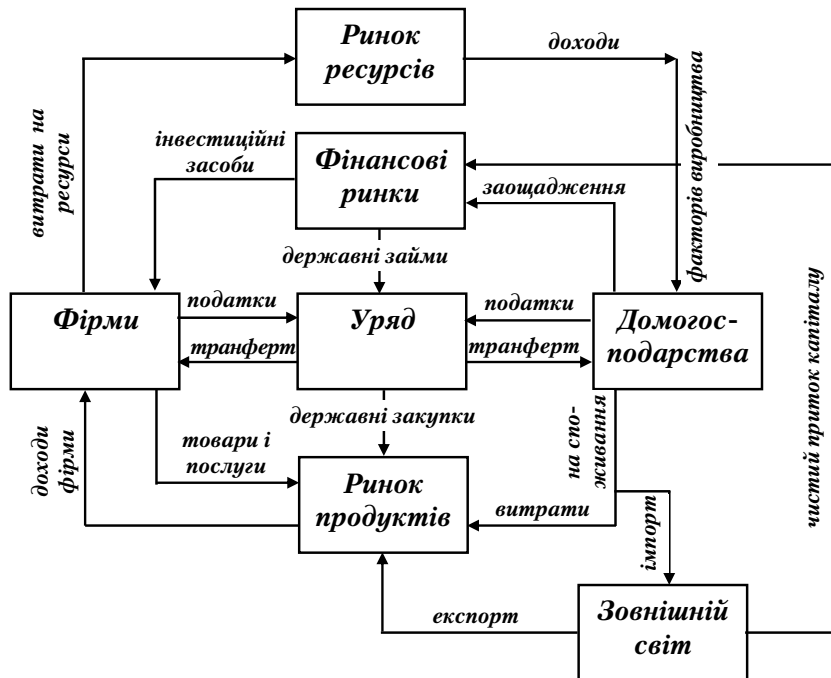

Рис. 1.3. Модель кругообігу ресурсів, продуктів і доходів у відкритій економіці

Модель економічного кругообігу відкритої економіки ілюструє існування поряд із *внутрішніми* (національними) економічними відносинами з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання благ *зовнішніх*, міжнародних економічних відносин. Отже *відкрита економіка* — це національна економіка (економіка країни), інтегрована у міжнародну економіку.

Мезорівень охоплює економічні зв'язки між регіонами, галузями та міжгалузевими комплексами окремих країн.

Мікрорівень представлений зовнішньоекономічною діяльністю фізичних та юридичних осіб. Важливим суб'єктом сучасних міжнародних економічних відносин стали транснаціональні корпорації (ТНК), які охоплюють своєю діяльністю всі рівні економічного середовища міжнародної економіки.

За *ступенем розвитку стосунків* між суб'єктами МЄВ виділяють:

1) *міжнародні економічні контакти* — найпростіші, одиничні, випадкові економічні зв'язки, що мають епізодичний характер і регулюються переважно разовими угодами. Такі зв'язки більш притаманні юридичним та фізичним особам;

2) *міжнародна економічна взаємодія*. Це добре відпрацьовані стійкі економічні зв'язки між суб'єктами міжнародної економіки, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, укладених на тривалий період;

3) *міжнародне економічне співробітництво* — міцні й тривалі зв'язки кооперативного, партнерського типу, які мають у своїй основі спільні, наперед вироблені й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових економічних договорах і угодах;

4) *міжнародна економічна інтеграція* виступає як вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується взаємопроникненням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами.

Кожний наступний рівень не являє собою щось протилежне до попереднього, а є його природним продовженням, містить у собі більшість його ознак.

Наступна складова функціонування та розвитку міжнародної економіки — **політична сфера** сучасного світу. До неї належать незалежні держави з притаманними їм формами правління (монархія, республіка),

політичними режимами (демократія, авторитаризм, тоталітаризм) та відповідними формами устрою (унітарна держава, федерація, конфедерація); різноманітні міждержавні та наддержавні утворення (наприклад, ООН, ЄС, СНД); політичні партії та міждержавні партійні утворення (наприклад, Соціалістичний Інтернаціонал); а також сучасний політичний процес, який втілює у собі політичну залученість (вибори, референдуми, переговори і т.д.); політичне функціонування (лобі, опозиція тощо); міжнародну політику та міжнародне право.

Через політичні причини кожна країна по відношенню до інших може застосовувати преференції, режими найбільшого сприяння, інтегруватися з ними. З іншого боку, можливе встановлення тарифних та нетарифних бар'єрів, ембарго, інших економічних санкцій. Розвиток міжнародної економіки багато в чому залежить від взаємної адаптивності політичних устроїв, зокрема, демократичних та недемократичних. Тому адекватна реалізація принципів міжнародної економіки можлива лише в стабільному політичному середовищі.

Соціальне середовище міжнародної економіки характеризується багатоманітністю взаємопов'язаних людських станів, прошарків і угруповань, а також інститутів громадянського суспільства за демографічними, расовими, національними, професійними, релігійними та іншими ознаками.

Узагальнено соціальну сферу можна звести до факторів, що впливають з поведінки людини, як біосоціальної істоти. Людська поведінка формується під суперечливим впливом фізіологічних та соціальних засад.

Фізіологічна поведінка людини визначається її природними, нейрофізіологічними особливостями. Основу такої поведінки складають відчуття голоду, смаку, запаху, звуку і його тембру, світла та його відтінків, спектру кольорів, дотику, холоду чи тепла. Переваги тих чи інших чуттєвих особливостей у великих групах людей (населення регіону, нації, народності) зумовлюють виникнення певних уподобань цих людей, що відповідно впливає на їхні потреби і в кінцевому випадку відбивається на їх зовнішньоекономічних відносинах.

Соціальна поведінка людини зумовлена її характером, що склався під впливом її соціального статусу протягом певного проміжку часу. Вона залежить від таких соціальних засад як стать, вік, сімейний стан, каста, раса, етнос, національність (задані характеристики); професія,

ідеологія, релігія (набуті характеристики). Поєднання таких засад у різні комбінації породжує різноманітність соціальних статусів людей та їх запитів.

Духовне середовище міжнародної економіки є складною системою форм суспільної свідомості, а саме: наукової, естетичної, етичної, моральної, релігійної; а також типів культур, традицій, генотипів різних народів та інститутів і організацій, що їх обслуговують.

Процес прискореного залучення України до загальноцивілізаційних процесів та структур охоплює всі сфери життя. В економічній сфері він спрямований на створення конкурентоспроможної соціально та екологічно орієнтованої ринкової економіки. Соціально-політичні критерії інтеграції України у світове господарство передбачають стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини, розповсюдження і укріплення гуманістичних та загальнолюдських цінностей, конструктивний громадянський консенсус різних політичних сил. Останні представлені багатьма партіями, що являють широкий спектр поглядів: від неолібералізму до демократичного соціалізму. Духовне середовище міжнародного розвитку України ґрунтується на величезному потенціалі емоційної, психологічної енергії, що вивільнилася внаслідок розбудови власної незалежної держави і спрямована на відродження нації як повноправного члена світової спільноти.

1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки.

Зміст міжнародної економіки

Історично світовий ринок, світова економіка, міжнародна економіка беруть походження в сфері міжнародної торгівлі (див. табл. 1.2). Стародавній Єгипет, Греція, Рим, Фінікія вели торгівлю як між собою, так і з чисельними містами Середземномор'я. Ці торговельні відносини носили міждержавний, внутрішньоконтинентальний характер. Розвиток суспільного поділу праці, товарного виробництва, ринку виводять зовнішню торгівлю за часів феодалізму на міжконтинентальний рівень. Великі географічні відкриття поєднали всі регіональні ринки єдиним ланцюжком, створили передумови для формування світового ринку товарів.

Таблиця 1.1

Етапи еволюції світового ринку та міжнародної економіки

Хронологічний період	Головні риси суспільного розвитку	Зміст етапів еволюції світового ринку та міжнародної економіки
Стародавній світ та середньовіччя	Домінування <i>натурального</i> господарства та <i>традиційного</i> суспільства.	Відбувається формування <i>внутрішнього ринку</i> , як форми господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари усередині країни.
XV–XVI ст.	<i>Епоха великих географічних відкриттів</i> . Колоніальні захвати і створення перших колоніальних імперій (португальської та іспанської).	Прискорений розвиток міжнародної торгівлі непромисловими товарами: тканинами, прянощами, коштовностями, дорогоцінними металами і рабами. Формування <i>національного</i> та <i>міжнародного ринків</i> , які є відповідно внутрішнім ринком, частина якого орієнтується на іноземних покупців, та частиною національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками. Світове господарство обмежене сферою застосування купецького та лихварського капіталу. <i>Формою існування та розвитку світового господарства цього періоду були переважно міжнародні торговельні відносини</i> .
Новий час. XVI–XVIII ст.	<i>Мануфактурне виробництво</i> . Епоха <i>первісного накопичення капіталу</i> . Становлення економічних систем, що відповідають моделі <i>«чистого» капіталізму</i> .	<i>Функціонування світового господарства виходить за межі сфери обігу, поширюючись на сферу виробництва</i> . Ускладнюється механізм світового господарства, з'являються нові форми МЄВ, а саме: міжнародна торгівля промисловими товарами, торгівля послугами, вивіз капіталу, міграція робочої сили. Монополізація зовнішньої торгівлі. Виникнення і розвиток протекціоністської торговельної політики.

Продовження табл. 1.1

<p>XIX — початок XX ст.</p>	<p><i>Промисловий переворот.</i> Розвиток великого машинного виробництва та утвердження <i>індустріального суспільства.</i> Колоніальна експансія і завершення територіального поділу світу колоніальними державами.</p>	<p>Завершення формування <i>світового ринку</i> як сфери стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному поділі факторів виробництва. Початок формування <i>світової економіки</i>, як сукупності національних економік (господарств) і зв'язків між ними. Створення адекватної сучасному світовому господарству системи МЕВ. Домінуючою за темпами розвитку формою МЕВ стає <i>вивіз капіталу</i>, широкого розвитку набуває виробниче і науково-технічне співробітництво, діяльність міжнародних монополій.</p>
<p>Новітній час. Початок XX ст. — кінець 50-років XX ст.</p>	<p>Становлення в провідних індустріальних країнах <i>змішаної економіки.</i> Територіальний перерозподіл світу. I і II світові війни.</p>	<p>Завершення формування <i>світової економіки</i>, як глобальної економічної системи. Антагоністичний характер її функціонування мав такі форми прояву: співіснування метрополій, залежних від них держав і колоній, перевага монокультурної спеціалізації у розвитку міжнародного поділу праці, нееквівалентний товарний обмін. <i>Світова економіка поділяється на три складові: світове капіталістичне господарство, світове соціалістичне господарство, господарство країн «третього світу».</i></p>
<p>Друга половина XX ст. — початок XXI ст.</p>	<p>Сучасний етап НТР. <i>Початок постіндустріальної епохи.</i> Розпад колоніальної системи. Розпад системи соціалізму. <i>Глобалізація економіки та суспільного життя.</i></p>	<p>Ключовою рисою даного етапу стає розвиток <i>міжнародної економічної інтеграції.</i> Формування <i>міжнародної економіки</i> як складної системи взаємопов'язаних національних економік, між — та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.</p>

Світовий ринок — це сукупність національних ринків окремих країн, пов'язаних між собою міжнародним поділом праці (МПП) і товарообігом. Економічні основи розвитку світового ринку, які закладаються у сфері обігу, починають виявлятися вже на етапі створення внутрішнього ринку. Хоча капітал і зародився у сфері обігу, проте шлях до перемоги над традиційною земельною і дрібнотоварною власністю він почав прокладати з промисловості.

Формування світового ринку безпосередньо пов'язане зі стадіями промислового розвитку провідних країн: 1) підприємницька проста кооперація (від зародження підприємництва в промисловості й приблизно до середини XVI ст.); 2) мануфактурне виробництво (XVI–XVIII ст.); 3) велике машинне виробництво (XVIII–XX ст.). На відміну від ремесла та мануфактури машинна індустрія дає можливість налагодити постійне і масове виробництво товарів для продажу на національних і світовому ринках, створюючи основу для розвитку регулярного міжнародного товарообігу.

Світовому ринку притаманні певні *специфічні ознаки*:

1. Ємність світового ринку є меншою, ніж сумарна ємність національних ринків. Деякі товари, що залучені до товарообігу на національному ринку, не виходять на світовий. Це пов'язано із специфікою національної формули споживання (екзотичні страви, види одягу, предмети побуту), видів діяльності (ремонт взуття) тощо. І навпаки, на світовий ринок виходять найбільш конкурентноздатні товари.

2. На механізм світового ринку значний вплив справляє зовнішньоекономічна політика держави. Наприклад, на шляху іноземних товарів держава може встановлювати різноманітні бар'єри, а в межах національного ринку, навпаки, — створювати умови для вільної конкуренції.

3. На світовому ринку формуються світові ціни, які є відмінними від національних. Національні валюти провідних країн виконують функцію світових грошей.

Паралельно еволюції світового ринку виникають і розвиваються відповідні форми МЄВ. Якщо для доіндустріальних етапів розвитку світового господарства домінуючою і за обсягом, і за темпами розвитку була міжнародна торгівля, то обличчя індустріальної епохи представлено домінуванням за темпами розвитку вивозу капіталу, а також виробничим співробітництвом. Фактори, що зумовили розвиток

сучасного світового ринку, виводять на перший план системи МЕВ міжнародну економічну інтеграцію, яка стає ключовою ознакою світового господарства на зламі II–III тисячоліть. Відповідно світове господарство здобуває принципово нову якість *міжнародної, глобальної економіки*.

Міжнародна економіка — це планетарний відтворювальний комплекс, **складна система** взаємопов'язаних національних економік, між — та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.

Головні **ознаки** міжнародної економіки:

1. Розвинуті сфери міжнародної торгівлі та міжнародного руху факторів виробництва. Темпи зростання обсягів міжнародної торгівлі та капіталізації світового фінансового ринку перевищують темпи зростання світового ВВП.

2. Швидкий розвиток міжнародного виробництва, в першу чергу в межах ТНК. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР вони набагато переважають національні або регіональні форми господарських утворень. На відміну від них, ТНК не прив'язані до території тієї чи іншої країни, а отже здатні поєднувати фактори виробництва різної державної належності й опанувати ринки у будь-якій частині світу.

3. Розширення самостійної міжнародної валютно-фінансової сфери, яка не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів і факторів виробництва.

4. Розгалужена система міжнаціональних і наднаціональних, міждержавних і наддержавних, а також громадянських утворень і механізмів регулювання економіки. Наприклад, ЄС, НАФТА, АСЕАН, численні економічні організації та установи ООН тощо.

5. Домінування принципів відкритої економіки в економічній політиці держав. Мова йде, перш за все, про активну інтеграцію національної економіки у міжнародну економіку, світовий ринок, а також обґрунтовану доступність внутрішнього ринку для імпорту іноземного капіталу, товарів, технологій, інформації, робочої сили.

1. 3. Структура міжнародної економіки

Структуризація міжнародної економіки можлива за багатьма **критеріями**. Головні з них — *рівень розвитку національних економік; форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання; регіональні інтеграційні угруповання; об'єкти світового ринку*.

1. Рівень розвитку національних економік визначається:

- обсягом ВВП на душу населення;
- ефективністю факторів виробництва;
- станом наукових досліджень і наукових досягнень;
- демографічною ситуацією, наявністю кваліфікованих кадрів;
- рівнем доходів і рівнем споживання населення;
- часткою та характером взаємодії економічних укладів, механізмів ринкового саморегулювання, державного й громадянського регулювання економіки;
- ступенем інтегрованості національних економік у міжнародну економіку.

За рівнем розвитку національної економіки універсальним є поділ країн на *розвинуті країни або промислово розвинуті країни, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються* (рис. 1.4). Докладніше про національні економіки зазначених країн йтиметься в темі 2.

Рис. 1.4. Структура міжнародної економіки за рівнем економічного розвитку країн

2. Наступний критерій структуризації міжнародної економіки – форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання.

Ускладнення міжнародного економічного життя закономірно зумовлює об'єктивну необхідність регулювання міжнародних економічних відносин. Головним суб'єктом такого регулювання є держава (табл. 1.2). Пов'язані з цим проблеми та шляхи їх вирішення більш докладно розглядатимуться в наступних темах.

Таблиця 1.2

Форми регулювання міжнародних економічних відносин

Міжнародне регулювання та нагляд	Економічні		Фінансові
	Міжнародні організації		
Форми МЕВ	Міжнародна торгівля	Міжнародний рух факторів виробництва	Міжнародні валютно-фінансові відносини
Державне регулювання	Регулювання зовнішньої торгівлі	Регулювання руху факторів виробництва	Валютне, банківське та фіскальне регулювання
	Мікроекономічна політика		Макроекономічна політика
Базові поняття	Світове господарство		
	Світовий ринок		
	Міжнародний поділ праці		

Джерело: Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х частях. Ч. 1. Уч. пособие. – М.: Международные отношения, 1997. – С. 40.

3. Певна структуризація міжнародної економіки можлива за критерієм належності країн до *регіональних інтеграційних угруповань*.

Важливими передумовами економічної інтеграції країн є спільність економічних інтересів, компліментарність національних господарських механізмів, достатній рівень індустріального розвитку, а також територіально-географічна близькість. З огляду на зазначене найбільш сталими та впливовими є наступні регіональні інтеграційні угруповання: а) європейське – ЄС; б) євразійське – СНД; в) північно-американське – НАФТА; г) південно-східно-азійське – АСЕАН.

4. За характером **економічних об'єктів** ринкових відносин в міжнародній економіці виділяють наступні складові **світового ринку**: ринок товарів та послуг; ринок робочої сили; ринок капіталів; валютний ринок; ринок цінних паперів.

Сукупність організаційно-правових форм, що обслуговують світовий ринок та забезпечують нормальний режим його функціонування, складає **світову інфраструктуру**. До її складу входять водна, повітряна, залізнична та автомобільна транспортна системи; енергосистема; мережа інформаційних комунікацій (супутникова, космічна, Інтернет); міжнародна система національного рахівництва; уніфіковані міжнародні стандарти тощо.

1.4. Рух міжнародної економіки: форми, напрямки, чинники. Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки

Процес утворення **міжнародної економіки** як цілісної системи ще не завершився і займатиме тривалий проміжок часу. Тому у її визначенні значною мірою підкреслюється не стільки завершеність процесу, скільки його спрямованість і рух, який має визначені форми і напрямки.

Важливою **формою руху** міжнародної економіки є **функціонування**, яке виражається у стаціонарній взаємодії змістовних складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Розвиток (прогрес) міжнародної економіки виступає як незворотна закономірна зміна змістовних складових та якісних параметрів міжнародної економіки в напрямку їх покращення та удосконалення. Протилежним цьому напрямку є **регрес**, який проявляється у погіршенні й занепаді змістовних складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Важливою детермінантою **розвитку** міжнародної економіки є новітні ресурси, що модифікують організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн. Глибинною основою даного процесу виступають зміни у власності на засоби виробництва та глобалізація економічних процесів. Відбувається поступове структурне зближення національних господарств за найважливішими загально-економічними пропорціями, адаптуються їхні галузеві та міжгалузеві

структури. Водночас залишається доволі виразним поділ країн світу на центр та периферію.

Особливими формами руху міжнародної економіки є *відхилення від загальноцивілізаційного вектора (тренда) еволюції та «тупиковий» рух* (безперспективний, що не має майбутнього) окремих складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Серед основних чинників розвитку міжнародної економіки слід виділити:

- *матеріальні*, які представлені інтернаціоналізацією виробництва, міжнародним поділом факторів виробництва та усупільненням виробництва;
- *соціально-економічні*, які виступають у формі міжнародних економічних відносин та загальних економічних законів;
- *неекономічні*, які детермінуються законами та закономірностями руху політичної, соціальної та духовної сфер сучасного світу;
- *природно — екологічні*, які детермінуються законами та закономірностями руху навколишнього середовища;
- *ступінь адекватності* економічної політики об'єктивному стану міжнародної економіки та її середовища.

З огляду на особливості форм і напрямів руху міжнародної економіки необхідно розглянемо докладніше основні чинники розвитку міжнародної економіки.

Важливими **матеріальними основами розвитку** міжнародної економіки виступають *інтернаціоналізація виробництва, міжнародний поділ праці та усупільнення виробництва*.

Інтернаціоналізація виробництва (від лат. *inter* — між та *patrio* — нація) — *об'єктивний історичний процес виникнення та поглиблення взаємозв'язків та взаємозалежності між національними господарствами різних країн*, що обумовлений розвитком міжнародної спеціалізації та поділу праці. Інтернаціоналізація виробництва виражає специфічну форму усупільнення виробництва у світовому масштабі та охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, проявляється у всіх сферах: виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Інтернаціоналізація виробництва складає об'єктивну основу розвитку всіх форм МЕВ.

Інтернаціоналізація виробництва почалася за доби великої машинної індустрії. Вона означає *вихід продуктивних сил за національні*

кордони, їх взаємодію й формування міжнародних продуктивних сил, які використовуються людством або окремими країнами (їх групами) спільно, незалежно від їх соціально-економічного та політичного устрою. Інтернаціоналізація охоплює практично всі країни світу, галузі та види діяльності. Це означає, що реальністю є **закон інтернаціоналізації виробництва**, який детермінує поглиблення та розширення, перш за все, соціально-економічних та організаційно-економічних зв'язків національних економік.

Саме завдяки інтернаціоналізації здійснюються головні умови збалансованого економічного розвитку. Вузькість внутрішніх ринків, нестача сировини, палива, засобів виробництва компенсуються широкою участю країн у світогосподарських процесах. Інтернаціоналізація об'єднує структурні елементи міжнародної економіки в єдине ціле. З поглибленням процесу інтернаціоналізації виробництва посилюється єдність міжнародної економіки, зростає її органічна цілісність. Інтернаціоналізація виробництва сприяє підвищенню ефективності виробництва в окремих країнах, прискореному розвитку науки і техніки, підвищенню життєвого рівня населення.

Сучасними **тенденціями та характерними рисами** інтернаціоналізації виробництва є:

- зростання кількості галузей, виробництв та видів економічної діяльності, які розраховані на інтернаціональне використання і споживання їх продукції;
- поглиблення міжнародного характеру не тільки загального та часткового, але й одиничного поділу праці;
- домінуючий розвиток міжнародного кооперування виробництва у формі заздалегідь узгодженого постачання товарів та послуг;
- інтернаціоналізація руху людського капіталу;
- розвиток розгалуженої світової інфраструктури.

Інтернаціоналізація виробництва є економічною формою розвитку міжнародного поділу праці та міжнародного усупільнення виробництва. Передумови міжнародного поділу праці (МПП) формуються в процесі суспільного поділу праці за родом діяльності і його простої диференціації.

Сучасні продуктивні сили потребують такого поділу праці, який робить економічно неефективним або навіть просто неможливим забезпечення виробничих та інших потреб кожної окремої країни лише

за рахунок її власних сил. Участь у міжнародному поділі праці стає передумовою нормального розвитку виробництва.

***Міжнародний поділ праці** — це вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами. Він спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях.*

Характерні ознаки МПП:

1. *Специфіка сфери діяльності.* МПП виражає структуру міжнародної економіки, відносини між двома або більше національними економіками. Суб'єктами МПП виступають підприємства різної національної приналежності.

2. *Своєрідність шляхів впливу на структуру національної економіки.* Якісні зміни внутрішнього поділу праці в країні (ВПП), що відбуваються під впливом НТП, *прямо* змінюють структуру народногосподарського комплексу. Участь країни у МПП впливає на перебудову народногосподарської структури *опосередковано*, шляхом пристосування національної економіки до потреб інших країн, учасниць МПП. Участь у МПП дає можливість країні сконцентрувати свої зусилля на виробництві тих товарів, для яких у неї існують якнайкращі абсолютні та відносні умови, переваги, розширити виробництво цих товарів до масштабів, достатніх для задоволення як власних потреб, так і потреб країн-партнерів шляхом експорту. Водночас участь у МПП дозволяє країні відмовитися від виробництва товарів, де ці переваги мінімальні, забезпечити їх споживання шляхом імпорту.

3. *Відмінності обсягів повноважень суб'єктів МПП.* Насамперед йдеться про значне зростання економічної ролі держави як суб'єкта МПП. Держава не тільки здійснює самостійні економічні акції на міжнародних ринках, але й опосередковує зовнішньоекономічні зв'язки національних товаровиробників шляхом зовнішньоекономічної політики. Більш того, держава може впливати не тільки на поведінку національних товаровиробників, а й усіх учасників МПП. Водночас вплив держави на міжнародні процеси обмежений міждержавними угодами та нормами міжнародного права.

4. *Масштабність.* Номенклатура товарів, що обмінюються у межах МПП, є більш вузькою, ніж у межах ВПП, у тому числі і за причинами специфіки національної формули споживання. Підтвердженням

цьому є той факт, що обсяг міжнародного товарообігу на рубежі ХХ–ХІ ст. значно менший сумарного ВВП всіх країн світу.

На формування міжнародного поділу праці й ступінь залучення до нього окремих країн (груп країн) впливають наступні **фактори**:

- *природно-географічні* — відмінності у кліматичних умовах, території, чисельності населення, економіко-географічному положенні, наявності природних ресурсів, моря чи виходу до моря, великих річок чи озер тощо;
- *соціально-економічні* — стан людського капіталу, науково-технічний прогрес; технологічна структура економіки; продуктивність факторів виробництва; ступінь соціальної диференціації; особливості історичного розвитку, виробничих і зовнішньоекономічних традицій; соціально-економічні форми національного виробництва і зовнішньоекономічних зв'язків; ступінь монополізації виробництва та ринків; розвиток нецінових форм конкуренції тощо;
- *духовні* — національні традиції, релігійна ситуація, тип культури, ідеологія тощо.

Певний, а іноді й вирішальний вплив на міжнародний поділ праці справляють також *політичні фактори*, серед яких виділяють правовий режим економічної діяльності, ступінь демократизації суспільства, рівень державного суверенітету, міжнародні позиції в ООН та на світовій арені в цілому, співвідношення політичних сил у країні, характер і ступінь впливу державних інститутів на економічні процеси, геополітичні інтереси та зміни політичної карти світу, єдність цілей соціально-економічного розвитку тощо.

У залежності від *рівня реалізації* МПП виділяють внутрішньогалузеву, міжгалузеву, міжродову та народногосподарську форми МПП.

Внутрішньогалузева форма МПП виражає концентрацію зусиль підприємств різних країн, які належать до однієї галузі національної економіки, на виробництво певних предметів, в тому числі деталей, агрегатів, вузлів та взаємний обмін цими предметами.

Існують *різновиди внутрішньогалузевого МПП*:

МПП, що оснований на *частковій предметній спеціалізації*, коли та чи інша країна концентрує свої зусилля на виробництві лише одного виду продукції з усієї номенклатури;

МПП, що базується на *багатовидовій предметній спеціалізації*, коли країна-учасник виробляє декілька видів даного предмету;

МПП, оснований на *універсальній предметній спеціалізації*, коли країна-учасник спеціалізується на виробництві усієї номенклатури продукції даної галузі.

Внутрішньогалузева форма МПП характеризується поділом праці поміж різними галузями одного роду виробництва (до останніх належать промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля). За кількістю учасників має місце дво- або багатосторонній внутрішньогалузевий МПП.

Міжродова форма МПП характеризується поділом праці поміж різними родами виробництва. Навіть якщо спеціалізація та обмін мають місце між певною галуззю промисловості, наприклад, автомобілебудуванням, та одним підрозділом сільського господарств наприклад, рослинництвом, йдеться про міжродовий МПП, бо галузі належать до різних родів виробництва.

Народногосподарська форма МПП характеризується розподілом економічної діяльності між країнами у масштабі їх національних економік, концентрацією зусиль окремих країн на виробництві певної товарної частини ВВП, що призначена для продажу на міжнародних ринках.

Однією з головних матеріальних основ розвитку міжнародної економіки є *усуспільнення виробництва*, як чинник і наслідок міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації виробництва. **Усуспільнення виробництва** — це поєднання багатьох уособлених національних виробничих процесів у єдиний міжнародний виробничий процес. Головною формою усуспільнення виробництва є *міжнародне економічне співробітництво*.

Міжнародне виробниче співробітництво — це система економічних відносин між державами, фізичними та юридичними особами різних країн з приводу здійснення відтворювального процесу на макро- і мікрорівні. В сучасних умовах його провідною формою є *міжнародне виробництво*.

У навчальній і науковій літературі існує декілька *точок зору* на сутність міжнародного виробництва. Головні з них базуються на таких основних принципах:

- міжнародне виробництво охоплює весь кругообіг промислового капіталу, що оперує в міжнародній економіці;

-
- до міжнародного виробництва доцільно віднести тільки ті процеси у сфері виробництва, коли підприємства різних країн включені до єдиного технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції;
 - міжнародне виробництво має місце тільки тоді, коли за національні кордони виходить виробниче кооперування, засноване на одиничному поділі праці.

Важливими формами міжнародного виробничого співробітництва виступають: спільне координування виробництва і реалізації продукції на основі спеціалізації та кооперування; промислове співробітництво у формі міжнародної торгівлі; науково-технічне співробітництво; спільне підприємництво; діяльність міжнародних корпорацій; вільні економічні зони.

У сфері міжнародного виробництва найвиразніше проявляється роль транснаціональних корпорацій (ТНК), спільних підприємств, вільних економічних (експортних) зон тощо. У цілому на вказані форми міжнародного виробництва в сучасних умовах припадає від 30% до 50% матеріального, фінансового й технологічного обороту міжнародної економіки.

Зокрема, транснаціональні корпорації контролюють половину світової торгівлі готовими виробами, велику частку торгівлі послугами, 80 % посівних площ, що спеціалізовані на експорті сільськогосподарської сировини. Загальний обсяг продажів ТНК та їхніх зарубіжних філій значно перевищує загальносвітовий експорт.

ТНК виступає однією з провідних форм міжнародних корпорацій. Міжнародні корпорації — це великі виробничі об'єднання, тобто об'єднання промислових, торговельних, транспортних або банківських фірм, діяльність яких виходить далеко за межі країн базування і забезпечує їм найсприятливіші позиції у виробництві. Згідно класифікації ООН на рубежі XX–XI ст. до міжнародних корпорацій відносять лише великі фірми з річним оборотом більше 2-х млрд. дол. (більше 4-х млрд. дол. — для фінансових корпорацій); що мають філії і дочірні компанії не менш, ніж у 6 країнах світу; значну частку продаж, що здійснюються за межами країни базування; а також відповідну частку закордонних активів у їх загальній структурі. Виділяють три групи міжнародних корпорацій: ТНК, багатонаціональні корпорації, міжнародні корпоративні союзи. Домінуючою формою висту-

пають ТНК — національні монополії із закордонними активами та правом власності і контролю над діяльністю всієї корпорації, в тому числі її закордонних філій.

Головними *мотивами* міжнародної експансії ТНК є, по-перше, значне розширення ринку шляхом розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції. По-друге, суттєве зниження витрат виробництва за рахунок зростання його масштабів і залучення дешевої сировини та робочої сили. По-третє, контроль над технологічними трансферами, значення яких в сучасних умовах зростає. Таким чином, ТНК виступає головним суб'єктом міжнародного виробництва.

Винятково сприятливі умови для розвитку міжнародного виробництва створюються у вільних економічних зонах. *Вільні економічні зони* — це частина національного економічного простору, анклав, де використовується певна система пільг, яка не застосовується на інших територіях держави. Розрізняють безмитні зони або зони вільної торгівлі, експортні промислові зони, парки технологічного розвитку, зони страхових і банківських послуг (off shore), імпортно-промислові зони. В міжнародній економіці існує майже 3 тис. вільних економічних зон, які обслуговують понад 10% обсягів міжнародної торгівлі.

Основними *формами міжнародного поділу праці* є міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва.

Міжнародна спеціалізація виробництва виражається у диференціації національних виробництв, концентрації їх зусиль на виробництві товарів та послуг у відповідності до абсолютних і відносних переваг країни з метою задоволення потреб суспільства у глобальному масштабі. Тобто суб'єкти національної економіки, приймаючи участь в міжнародному виробництві, випускають певні товари, які створені робітниками конкретних професій на підприємствах, що розташовані на певних територіях. Міжнародна спеціалізація виробництва існує у *трьох формах*: предметній, професійній та територіальній.

До основних видів *предметної* міжнародної спеціалізації виробництва відносять спеціалізацію виробництва *готової продукції*; *подетальну* (виробництво та обмін між підприємствами частинами, компонентами продуктів) та *технологічну* або постадійну спеціалізацію (поділ єдиного технологічного процесу на окремі стадії між підприємствами різних країн).

Домінуючим видом предметної спеціалізації у сучасному світовому господарстві є спеціалізація виробництва *готової продукції*. За

існуючими прогнозами ця тенденція розвитку МПП буде мати місце і в майбутньому. Відносно новою і якісно вищою модифікацією міжнародної спеціалізації виробництва готової продукції виступає спеціалізація по створенню комплектного устаткування та систем машин, що забезпечують повну механізацію та автоматизацію виробничих процесів при спорудженні промислових об'єктів „під ключ».

Невід'ємним від спеціалізації виробництва є міжнародне кооперування виробництва, яке проявляється в узгодженні та об'єднанні спеціалізованих виробничих процесів суб'єктами різних національних економік для виготовлення кінцевої продукції. Міжнародне виробниче кооперування, як форма МПП, зберігає обидві його характерні риси: спеціалізацію (кооперанти на договірній основі розмежовують поміж собою виробничі обов'язки щодо спільного створення узгодженої продукції) та обмін (за умови збереження кооперантами своєї господарської самостійності).

Міжнародне виробниче кооперування являє собою історично обумовлену, вищу форму розвитку кооперації. Водночас, будучи відносно самостійним розвиненим економічним феноменом, міжнародне виробниче кооперування характеризується власними специфічними рисами:

1. Виробничі зв'язки здійснюються поміж *різними власниками* (на відміну від таких складних видів кооперації, як фірми, промислові об'єднання, ТНК, де мають місце виробничі зв'язки у межах однієї форми власності). Обмін поставками здійснюється через товарний обмін, що потребує зміни власників і відповідних правових відносин.

2. *Заздалегідь договірний характер*, тобто кооперанти у юридичному порядку розмежовують виробничу спеціалізацію.

3. Зазвичай міжнародне виробниче кооперування носить *комплексний характер*, охоплюючи всі стадії відтворювального процесу, в тому числі і науково-дослідницьку діяльність, до- та післяпродажне обслуговування тощо.

Взаємопов'язаність міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва забезпечує єдність світового виробничого процесу на всіх його стадіях відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і характеру економічних відносин.

Виробниче кооперування, як певна система відносин, характеризується *сферою реалізації, галуззю діяльності та методами співпраці*. Основними *сферами міжнародного кооперування* є:

1) виробничо-технологічна співпраця, що включає передання ліцензій та прав власності, розробку та узгодження виробничої документації, технологічних процесів, технічного рівня і якості продукції та послуг, удосконалення менеджменту, стандартизацію, уніфікацію, сертифікацію, розподіл виробничих програм;

2) торговельно-економічні процеси, пов'язані з реалізацією продукції;

3) післяпродажне обслуговування техніки.

Методи міжнародного кооперування виробництва:

– *підрядний метод* або підрядне кооперування передбачає угоду між підприємствами різної національної приналежності відносно спеціалізації. Цей метод має поширення у промисловості та будівництві;

– *взаємна часткова спеціалізація* означає часткову спеціалізацію кооперантів на виготовленні кожним з них специфічної проміжної продукції, вузлів, агрегатів на основі використання індивідуальних ресурсів і наступну їх поставку один одному для виготовлення власного кінцевого продукту. Цей метод поширений між фірмами, які за характером своєї діяльності знаходяться у прямій двосторонній виробничій залежності;

– реалізація фірмами різної національної приналежності *спільної програми* створення кожною з них власного кінцевого продукту або єдиного продукту (від науково-технічного проектування до післяпродажного обслуговування);

– *спільне будівництво промислових об'єктів*;

– *створення спільних підприємств*.

1.5. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки

Існування і розвиток міжнародної економіки підпорядковані певним **загальним законам і закономірностям**.

Так у *законі відповідності міжнародних економічних відносин рівню та характеру інтернаціональних продуктивних сил* виражається причинна взаємозалежність розвитку інтернаціональних продуктивних сил і міжнародних виробничих відносин, в тому числі соціально-економічних і організаційно-економічних відносин.

Розширення сфери економічної діяльності за межі країн, розвиток міжнародного поділу праці, зростання взаємозалежності національних економік є формами прояву дії *закону інтернаціоналізації виробництва*.

Основою еквівалентного обміну є інтернаціональна вартість, яка формується як середньосвітова величина в результаті конкурентної боротьби між суб'єктами світових ринкових відносин. Згідно із *законом інтернаціональної вартості*, національні витрати суспільно необхідної праці країн, що експортують на світовий ринок найбільшу кількість певної продукції, формують інтернаціональні суспільно необхідні витрати і, як наслідок, *інтернаціональну вартість*. Проте у формуванні останньої беруть участь не всі товари, які виробляються у різних країнах, а лише ті, які експортуються на світовий ринок. Звідси ступінь впливу національної вартості на інтернаціональну залежить від частки окремих країн у загальному обсязі продажу відповідних товарів на світовому ринку. *Інтернаціональна вартість є основою світових цін*.

Основною формою реалізації закону інтернаціональної вартості виступає *закон відповідності сукупного попиту і сукупної пропозиції на світовому ринку*. Цей закон виражає дію досконало конкурентного механізму саморегулювання світового ринку.

Причинна залежність між минулими і майбутніми результатами економічної діяльності та умовами розширеного відтворення в міжнародній економіці виражена у *законі накопичення*. Наступність та збереження результатів попереднього циклу виробництва, розширене відтворення — це основа росту масштабів життєдіяльності. Розширене відтворення накопиченого багатства може здійснюватися лише при дотриманні та підтримці оптимальних пропорцій між використовуваною та перенесеною вартістю, упредметненою та живою працею, необхідним та додатковим продуктом, поточним споживанням та накопиченням, збільшенням продуктивності праці та демографічним зростанням.

До загальних можна віднести також закони *зростання об'єктивної необхідності планомірного розвитку міжнародної економіки та зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки*. *Перший* виражає причинну залежність між зростанням усупільнення виробництва, соціалізацією власності та необхідністю свідомого

та узгодженого ведення міжнародної економічної діяльності, а *другий* детермінує зростання відкритості національної економіки для міжнародної економіки у відповідності до розвитку продуктивних сил, поглиблення поділу праці в країні та за її межами.

Розширення сфери дії об'єктивних загальних економічних законів ґрунтується на цілісності світового господарства, сприяють реалізації потреб у новій системі світогосподарських «координат». Наприклад, причини і наслідки, що виражають зміст об'єктивного закону зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки, передбачають для країн — учасниць міжнародного поділу праці більш повне і з меншими витратами задоволення суспільних потреб у порівнянні із ситуацією економічного ізоляціонізму.